

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Α. ΔΕΝΑΞΑΣ
ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ ΕΚΠΑ

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΣΕΩΝ, ΣΤΟΝ «ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΙΣΜΟ» ΤΩΝ ΨΕΥΔΑΙΣΘΗΣΕΩΝ;

Είσαγωγικά

Σήμερα, παντού γίνεται λόγος για την Τεχνητή Νοημοσύνη (ΑΙ). Άνθρωποι από διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα, με δεδομένες πολιτιστικές, θρησκευτικές, ιδεολογικές ή και στενά πολιτικές διαφορές, τοποθετούνται γύρω από κάτι που αναδεικνύεται ως «πρόκληση» της ύστερης νεωτερικότητας¹. Έδω βέβαια έντοπιζεται και η αναγκαιότητα για διεπιστημονική, διαθεματική, ποιοτική, δημιουργική και έντιμη συμμετοχή στον ευρύτερο διάλογο. Συνολικά όμως η συζήτηση θυμίζει έντονα την περίοδο προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και των αρχών της δεκαετίας του 2000, με έμφαση στον όρο «παγκοσμιοποίηση».

Παγκοσμιοποίηση και σύγχρονη τεχνολογία

Κατά τη διάρκεια της ως άνω περιόδου, οι πάντες και από σχεδόν όλα τα συναφή γνωστικά αντικείμενα, προχωρούσαν σε μάλιστα επιτόλμα και σίγουρα βιαστικά συμπεράσματα, στην προοπτική της επίκαιρης διερεύνησης του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης². Κάτι που προκύπτει σήμερα από την

¹ Βλ. J. Tuck, «Mankind's greatest challenge: artificial intelligence», *The Antioch Review* 77, 3 (2019).

² Βλ. Θ. Πάγκαλου, *Παγκοσμιοποίηση και Άριστερά*, έκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2001. Α. Ανδριανόπουλου, *Η παγκοσμιοποίηση και οι έχθροί της*, έκδ. Libro, Αθήνα 2001.

πολύ πιο ψύχραμη παρατήρηση εκείνης τῆς περιόδου, εἶναι πῶς λίγοι τελικά ἦσαν ἐκεῖνοι πού κατόρθωσαν νά ἀρθρώσουν ὄντως ἐπιστημονικό λόγο καί νά παραμείνουν ἀνεπηρέαστοι ἀπό τίς ὅποιες κυρίαρχες ἀντιλήψεις πού ἐπιβάλλονταν μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο³. Ὁ ἐπιφανής Γερμανός κοινωνιολόγος U. Beck, εἰσηγητής τῆς θεωρίας τῆς «κοινωνίας τῆς διακινδύνευσης»⁴, θά ἐπισημάνει τά λάθη στὴν προσέγγιση τοῦ φαινομένου τῆς παγκοσμιοποίησης, προσπαθώντας νά δώσει ἐμπεριστατωμένες ἀπαντήσεις⁵. Ἀναδεικνύεται δέ καί ὁ ρόλος τῆς κοινωνιολογικῆς μεθοδολογίας στὴν προοπτική τοῦ διαλόγου καί τοῦ ποιοτικοῦ συγκερασμοῦ της μέ τόν σύγχρονο –ὄχι συγχρονισμένο– ἐκκλησιαστικό καί θεολογικό λόγο. Ἡ κοινωνιολογική διερεύνηση μιᾶς δεδομένης κατάστασης ὀφείλει νά παρατηρεῖ προσεκτικά ὅλες τίς ἀντιδράσεις, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο οἱ κοινωνίες ἀλλά καί τά ἄτομα μεμονωμένα προσεγγίζουν ἕνα φαινόμενο.

Ἔτσι, ἀναδεικνύεται ἡ διάσταση ἀνάμεσα στὴν παγκοσμιοποίηση καί τὴν παγκοσμότητα, στὸν οἰκουμενισμό καί τὴν οἰκουμενικότητα. Ἔτσι καί σήμερα, σέ σχέση πάντα μέ τὴν Αἴ, οἱ περισσότερες ἀναλύσεις καί τοποθετήσεις ἐξαντλοῦνται σέ μιὰν ἀφηγηματική προσέγγιση τοῦ φαινομένου, μὰ περιγραφὴ τῶν λειτουργιῶν της καί μέ κάποιες ἀναφορές πού ἐστιάζουν μόνο στίς θετικές ἐπιδράσεις του στὴν κοινωνία συνολικά (ιατρικές ἐφαρμογές, ὑπηρεσίες ὑποστήριξης κ.λπ.). Ἐνδιαφέρον δέ παρουσιάζει καί τό λεγόμενο «Μανιφέστο τοῦ ψηφιακοῦ πολιτισμοῦ»⁶, στό ὁποῖο ξεκάθαρα τονίζεται ὁ σεβασμός στίς ἀρχές καί τίς ἀξίες τοῦ παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ, καθὼς μόνον ἔτσι θά ἐξασφαλιστεῖ μιὰ ὁμαλή καί συγκροτημένη μετάβαση στή νέα ψηφιακή ἐποχή⁷.

Ἡ ἄκριτη ὅμως ἐγκόλπωση μιᾶς ραγδαία ἀναπτυσσόμενης κατάστασης ἢ ἡ ὀχύρωση πίσω ἀπὸ συμπεράσματα πού στηρίζονται πάνω σέ ἐντυπώσεις καί μόνον, μποροῦν νά δημιουργήσουν σημαντικά προβλήματα ἢ καί στρεβλώσεις. Εἶναι χρέος καί καθῆκον τῶν ἀνθρωπιστικῶν-κοινωνικῶν ἐπιστημῶν,

³ Βλ. ἐνδεικτικά, Z. Bauman, *Globalization: the human consequences*, ἐκδ. Columbia University Press, 1998. Κ. Μελά, *Παγκοσμιοποίηση. Νέα φάση τῆς διεθνοποίησης τῆς οικονομίας – μῦθοι καί πραγματικότητα*, ἐκδ. Ἑξάντας, Ἀθήνα 1999. Γ. Μαντζαρίδη, *Παγκοσμιοποίηση καί παγκοσμότητα*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001.

⁴ U. Beck, *Κοινωνία τῆς διακινδύνευσης*, ἐκδ. Πεδίο, Ἀθήνα 2015.

⁵ Βλ. U. Beck, *Τί εἶναι παγκοσμιοποίηση*, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 2002.

⁶ B. Roscoe, «Digital civilization: manifesto for a trustworthy, well regulated world», blockchain.univ.ox.ac.uk (ἡμ/νία ἀνάκτησης 17/5/2024).

⁷ Ο.π.

ειδικότερα της Κοινωνιολογίας καθώς και της Θεολογίας, νά αναπτύξουν όχι έναν φοβικό, αλλά έναν δημιουργικό, παραγωγικό λόγο, με σαφείς επιστημάνσεις γύρω και από τους κινδύνους που μπορεί πολύ εύκολα νά διαχυθούν.

Άπό τούς «Λουδδίτες» στην ΑΙ

Οί Λουδδίτες ἦσαν ἓνα δυναμικό ἀλλά βραχύβιο κίνημα διαμαρτυρίας ἀπέναντι στην ἐξέλιξη τῆς πρώτης ἐκμηχάνισης καί μαζικοποίησης τῆς παραγωγῆς⁸. Ἡ ἐμβληματική-μυθική φιγούρα τοῦ Ned Ludd θά γίνει τό σύμβολο τῆς «μικροαστικῆς διαμαρτυρίας ἀπέναντι στή μαζική καπιταλιστική παραγωγή»⁹. Σήμερα, βέβαια, ὅποιοσδήποτε ἀσκει κριτική ἀπέναντι στην ὅλη ὑπόθεση τῆς Τέταρτης Βιοτεχνολογικῆς Ἐπανάστασης, εἶναι μᾶλλον ἄδικο ἢ καί ἐπιτόλαιο νά τοποθετεῖται στό πεδίο τῶν «νεο-λουδδιτῶν» ἢ ἑνός ἰδιάζοντος καί συνωμοσιολογικοῦ, ἠθικιστικοῦ ὅσο καί τεχνοφοβικοῦ «νέο-λουδδιτισμοῦ».

Ἡ τεχνοφοβία ὡς κοινωνικό πιά φαινόμενο, τήν ἐποχή τῆς ραγδαίας ἐξέλιξης τῆς τεχνολογίας, ἴσως νά ἀποκτᾶ καί στοιχεῖα «κυκλικοῦ φαινομένου», στό εὐρύτερο πλαίσιο τῆς μετανεωτερικότητας. Σέ τελική ἀνάλυση, ἡ ἀναζήτηση τοῦ μέτρου σέ ἐποχές ἐπιτηδευμένης ἀμετροπέπιας δέν ἀποτελεῖ στράτευση ἀλλά διάθεση συμμετοχῆς στόν διάλογο ἢ ἀκόμη καί προσπάθεια γιά ἀνάπτυξη ἑνός διαλόγου, ἀπέναντι στίς δεδομένες συγκρούσεις που προκαλοῦνται ἀπό τί διάχυση τοῦ πνεύματος τῆς γενίκευσης καί τῆς ὑπεραπλούστευσης.

Ἡ λεγόμενη Κοινωνική προσέγγιση τῆς Φυσικῆς ἢ καί ἡ Κοινωνιολογία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐφαρμόζει τίς ἰδέες, τίς ὑποθέσεις, τά θεωρητικά καί πρακτικά ἐργαλεῖα τῆς ἐπιστήμης τῆς Φυσικῆς, στην προοπτική τῆς διερεύνησης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων¹⁰. Μιά τέτοια προσέγγιση μπορεῖ νά μᾶς ὀδηγήσει στό συμπέρασμα πῶς ὑφίσταται μιά διαφορά ἀνάμεσα στή μηχανική

⁸ Βλ. K. Navickas, «The search for General Ludd: the mythology of Luddism», *Social History* 30, 3 (2005), σσ. 281-295.

⁹ Γ. Βάιχολντ, *Ὁ ἀναρχισμός σήμερα*, ἐκδ. Σύγχρονη Ἐποχή, Ἀθήνα 1986, σ. 24.

¹⁰ Βλ. V.S. Morales – Salgado, «Social Mechanics», *arxiv.org* (ἡμ/νία ἀνάκτησης 17/5/2024). S. Woolgar, «Why not a sociology of machines? The case of sociology and AI», *Sociology* 19, 4 (1985), σσ. 557-572. Ἐνδιαφέρον ἔχουν καί οἱ ἀπόψεις τοῦ Καθηγητῆ τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐπιστήμης στό Πολυτεχνεῖο Κρήτης Δ. Πατέλι, ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται τήν κοινωνία ὡς ὀλότητα, θεωρώντας ὡς ἀντιπατική τήν τεχνολογική διαμεσολάβηση τῆς ἐποχῆς μας. Βλ. Δ. Πατέλι, *Ἐρευνα, τεχνολογία καί προοπτική ἐνοποίησης τῆς ἀνθρωπότητας*, ἐκδ. ΚΨΜ, Ἀθήνα 2019.

καί τί μηχανή, μέ τήν τελευταία νά ἀποτελεῖ τί συστηματοποίηση τῆς πρώτης καί νά θέτει τίς προϋποθέσεις γιά τήν Α΄ Βιομηχανική καί τεχνολογική ἐπανάσταση. Πρὸς τά μέσα καί τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, ἔχουμε τήν ἐμφάνιση τῶν ριζοσπαστικῶν σοσιαλιστικῶν καί οὐτοπικῶν ἰδεῶν, πού, μέ ἀφορμὴ τίς ἀπάνθρωπες συνθῆκες διαβίωσης τῶν ἐργαζομένων τῆς ἐποχῆς, ἀσκοῦν δριμύτατη κριτικὴ σπὴν ἐκμεταλλευτικὴ μεθοδολογία τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς ἐποχῆς τους¹¹. Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ Μάρξ καί Ἑγκελς δέν φαίνεται νά ἐπιτίθενται σπὴν ἐκμηχάνιση καί τί μαζικοποίηση τῆς παραγωγῆς, τήν ὁποία θεωροῦν σημαντικὴ, ριζοσπαστικὴ καί ἐπαναστατικὴ ἐξέλιξη, καί τήν ὁποία οἱ προλετάριοι ὀφείλουν νά διεκδικήσουν προκειμένου νά τήν καρπωθοῦν¹².

Ἀπὸ τὸν παραγωγικὸ λοιπὸν καπιταλισμὸ τῆς «μανιφακτούρας», ἡ σημερινὴ ἐποχὴ τῆς αὐτῆς οἰκονομίας καί τῶν χρηματοπιστωτικῶν παραγῶγων ἢ κατ' ἄλλους ἑνός «μετακαπιταλισμοῦ τῆς καταστροφῆς», συμπίπτει τήν ἀνθρώπινη ἐργασία, ἐκφυλίζοντας τήν ἴδια τί φύση τῆς. Ὁ μεγάλος κοινωνιολόγος A. Giddens θά κάνει λόγο γιά τήν καταστροφὴ καί τό «τέλος τῆς ἐργατικῆς τάξης»¹³, ἐξαιτίας τῆς ραγδαίας τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης. Συγκεκριμένα, θά τονίσει πὼς: «Μπορεῖ ἡ αὐξανόμενη χρήση τῆς τεχνολογίας (...) νά ἀλλάξει σταδιακὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐργασίας πού κάνουν ἀρκετοὶ ἄνθρωποι καί νά συμβάλει σπὴν αὐξηση τῆς ἀνεργίας»¹⁴. Στὸ πλαίσιο τῆς εὐρύτερης κριτικῆς ἀπέναντι στοῦ λεγόμενου «μοντέρνο τεχνοπῶλο», πιστεύεται πὼς οἱ ἄνθρωποι εἶναι δυνατόν «νά λατρεύσουν τὴν τεχνολογία, σέ σημεῖο πού νά ἀποδομεῖται ἡ ἱκανότητα σκέψης»¹⁵. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καί ἡ ἄποψη, στοῦ πεδίου τῆς δικαιοκῆς διερεύνησης τῆς θέσης τῆς ἐργασίας σπὴ σύγχρονὴ μας ἱστορικὴ συγκυρία, πὼς ὑφίσταται μιὰ δυναμικὴ τάση ψηφιακῆς ἀπορρύθμισης τῆς ἐργα-

¹¹ Ἐνδεικτικὰ εἶναι τὰ ὅσα ἀναφέρουν οἱ Μάρξ καί Ἑγκελς, πού χαρακτηρίζουν ὡς «ἐπαναστατικὴ ἀλλαγὴ» τὴν ἐκμηχάνιση τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Βλ. Κ. Μάρξ – Φρ. Ἑγκελς, *Τὸ Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος*, ἐκδ. Σύγχρονη Ἐποχὴ, Ἀθήνα 1994, σσ. 26-27.

¹² Ὁ.π., σ. 41 κ.έ.

¹³ A. Giddens, *Εἰσαγωγή σπὴν Κοινωνιολογία*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 1993, σ. 87.

¹⁴ Ὁ.π.

¹⁵ Κ. Κωτσιόπουλου, *Παγκοσμιοποίηση. Κατασκευή καί πραγματικότητα*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 169. Βλ. ἐπίσης, Β. Γαϊτάνη, *Homo mediator καί homo theologicus*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2015. Ν. Postman, *Τεχνοπῶλο. Ἡ ὑποταγὴ τοῦ πολιτισμοῦ σπὴν τεχνολογία*, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1997.

σίας, μέ παράλληλη «έξασθένιση τής θεμελιακῆς άρχῆς τής προστασίας τοῦ έργαζομένου»¹⁶.

Θρησκευτικός πολιτισμός καί ψηφιακή «κουλτούρα»

Ἡ Θρησκεία, όχι ώς τοξική θρησκευτικότητα αλλά περισσότερο ώς άναφορά καί στίς θεραπευτικές ιδιότητες τής όρθῆς πίστης, δέν έρχεται σέ σύγκρουση μέ τήν τεχνολογία ούτε μέ τά σύγχρονα έπιτεύγματα τής έπιστήμης¹⁷. Δέν άποτελεῖ σέ τελική άνάλυση ένα «σύστημα παραμορφωμένων άντιλήψεων, έννοιών καί λατρείας», όπως ύποστήριζαν καί οί θεωρητικοί τής στρατευμένης μαρξιστικής άθεΐας, στήν προσπάθεια άναζήτησης τών «γνωσιολογικών ριζών τής θρησκείας»¹⁸. Ούτε ἡ Θρησκεία παρακωλύει τήν έπιστήμη, ούτε ἡ έπιστήμη ύπονομεύει τή Θρησκεία¹⁹. Ἡ άναπαραγωγή τών συγκρουσιακών σχημάτων άνάμεσα σέ Θρησκεία καί Έπιστήμη, μέ κυρίαρχη άναφορά στή δίκη τοῦ Γαλιλαίου, άφορούν μιά άλλη έποχή, καθώς σίμερα μέ δεδομένη τήν «Έπιστροφή τοῦ Θεοῦ», οί περισσότεροι έπιστήμονες, διανοούμενοι κ.λπ. άντιλαμβάνονται τήν άναγκαιότητα τοῦ διαλόγου μέ τή Θρησκεία καί τίς θρησκευτικές κοινότητες²⁰. Στο πεδίο δέ τής διῆθεν σύγκρουσης τής Όρθόδοξης Χριστιανοσύνης μέ τήν έπιστήμη, χαρακτηριστικά εἶναι τά όσα άναφέρει ό Όμότιμος Διευθυντής Έρευνών τοῦ Έθνικοῦ Ίδρύματος Έρευνών (ΕΙΕ), Εὐ. Νικολαΐδης καί γιά τόν Άγιο Γρηγόριο τόν Παλαμᾶ, διαπιστώνοντας πώς ό ήσυχαστής ήγέτης «δέν άρνιόταν τή χρησιμότητα τών έπιστημῶν», καθώς ἡ σκέψη του εἶχε σαφείς άναφορές στή φυσική έπιστήμη τοῦ Άριστοτέλη καί τή γεωμετρία τοῦ Εὐκλείδη²¹.

Έπιπλέον, τά τεχνολογικά έπιτεύγματα, άπό μόνα τους, μποροῦν νά θεωρηθοῦν «ἠθικά ουδέτερα»²². Αυτό πού τά καθιστά επικίνδυνα ἡ λιγότερο έπι-

¹⁶ Δ. Τραυλοῦ-Τζανετάτου, *Καπιταλιστική αναδιάρθρωση. Καταστάσεις άνάγκης καί έργασία*, έκδ. Σάκκουλα, Άθήνα 2023, σ. 47. Βλ. επίσης, τ. ιδ', *Τό έργατικό δίκαιο στήν Τέταρτη Βιομηχανική Έπανάσταση*, έκδ. Σάκκουλα, Άθήνα 2019.

¹⁷ Σπ. Τσιτσίκου, *Θρησκεία καί Έπιστήμη*, έκδ. Tremendum, Άθήνα 2010, σ. 61.

¹⁸ Βλ. Β. Φ. Ζίτκοβετς, «Ἡ έποχή πρίν έμφανιστεῖ ἡ θρησκεία», *Έπιστήμη καί Θρησκεία*, έκδ. Σύγχρονη Έποχή, Άθήνα 2022, σσ. 58-59.

¹⁹ Σπ. Τσιτσίκου, ό.π., σ. 63.

²⁰ Βλ. Εὐ. Νικολαΐδη, *Έπιστήμες καί Όρθοδοξία*, έκδ. Προπομπός, Άθήνα 2018, σ. 12 κ.έ.

²¹ Ό.π.

²² Βλ. άνάλογη άναφορά γιά τίς νομισματικές μονάδες, Ν. Δεναξᾶ, *Καπιταλιστική κρίση καί Χριστιανισμός. Κοινωνιολογική διερεύνηση* (δ.δ.), Θεσσαλονίκη 2016, σ. 110.

κίνδυνα είναι ή χρήση τους ή ό σκοπός για τόν όποιο αυτά διαχέονται στόν δημόσιο-κοινωνικό χώρο. Τίθενται έπιπλέον ζητήματα δημοκρατίας (λογοκρισία)²³, μέ τίν παράλληλη άνοδο ενός τεχνοκρατικοῦ-πανοπτικοῦ καπιταλισμοῦ τῆς καταστροφῆς²⁴, ζητήματα ποιότητας εργασίας (μετανθρωπισμός)²⁵, ποιότητας θρησκευτικότητας («μεταθρησκείες»)²⁶. Τό στοιχείο ενός έπιθετικοῦ άναθεωρητισμοῦ φαίνεται πώς έπιβάλλει άντιλήψεις μέσα άπό θορυβώδεις «κινηματικές» έκδηλώσεις μᾶς δικαιοματικῆς αυτοαναφορικότητας²⁷. Αὐτή ή κατάσταση συνθέτει τόν σύγχρονο μετανεωτερικό «μεταπολιτισμό» τῆς άκύρωσης. Δέν θά ήταν ύπερβολή νά διαπιστώσουμε πώς ήδη ζοῦμε τίς συνέπειες μᾶς ιδίομορφης ψηφιακῆς έκκοσμίκευσης, πού έκφυλίζει τίς κοινωνικές-άνθρωπινες σχέσεις, ύποβαθμίζοντας, παράλληλα, τίν άξία τοῦ προσώπου²⁸. Γίνεται επίσης λόγος καί για τό metaverse²⁹, έναν ψηφιακό-«έναλλακτικό» δημόσιο χώρο, μᾶ προσομοίωση ή όποία: «είναι άπείρως πιο έπικίνδυνη, γιατί πάντα άφήνει άνοιχτό το ένδεχόμενο πάνω καί πέρα άπό τό άντικείμενο, ό νόμος καί ή τάξη καθ' αὐτές νά είναι τά ίδια προσομοίωση»³⁰.

Ἡ έκπαίδευση, καί ειδικότερα ή θρησκευτική έκπαίδευση, ως μέγεθος συνιστᾶ στοιχείο τῆς ποιότητας καί τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ. Στο πλαίσιο τῆς κοινωνιολογικῆς διερεύνησης τῆς Θρησκείας, άναδεικνύεται ό κοινωνικο-

²³ Δ. Τραυλοῦ-Τζανετάτου, *Καπιταλιστική άναδιάρθρωση*, ό.π., σ. 312 κ.έ.

²⁴ Βλ. Sh. Zuboff, *Ἡ έποχή τοῦ κατασκοπευτικοῦ καπιταλισμοῦ*, έκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 2020, σ. 299.

²⁵ Βλ. Κ. Κωτσιόπουλου, *Παγκοσμιοποίηση. Κατασκευή καί πραγματικότητα*, έκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 167 κ.έ. J. Hughes – N. Bostrum – J. Moreno, «Human vs Posthuman», *The Hastings Center Report* 37, 5 (2007). Βλ. επίσης, Ν. Δεναξᾶ, *Ἡ κοινωνία τῆς διακινδύνευσης κατά τόν U. Beck καί ό ρόλος τῆς Θρησκείας. Κοινωνιολογική διερεύνηση*, έκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 33.

²⁶ Βλ. Gr. Davie, *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, έκδ. Κριτική, Ἀθήνα 2010, σ. 217. Ν. Δεναξᾶ, *Οικονομική κρίση καί θρησκευτικότητα. Κοινωνιολογική διερεύνηση*, έκδ. Οστραcon, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 60 κ.έ.

²⁷ Βλ. Δ. Τραυλοῦ-Τζανετάτου, ό.π., σ. 302 κ.έ.

²⁸ Ν. Δεναξᾶ, «Θρησκείες καί metaverse. Κρίσεις καί σχόλια γύρω άπό τίς μεταθρησκείες στό πλαίσιο τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς έπιτήρησης», *Κοινωνίες καί Κοινωνιολογίες στόν 21ο αιώνα*, έκδ. Ἑλληνική Κοινωνιολογική Έταιρεία, Ἀθήνα 2023, σ. 161.

²⁹ *Ο.π.*

³⁰ Β. Γαϊτάνη, *Τό κείμενο τοῦ Jean Baudrillard «The precession of simulacra» καί ή έρμηνεία τῶν διαστάσεων τῆς ύπερπραγματικότητας*, έκδ. Ἐπτάλοφος, Ἀθήνα 2008, σ. 28. Ν. Δεναξᾶ, ό.π., σ. 163.

πομπικός της ρόλος³¹, τή στιγμή πού σέ γενικές γραμμές ή σύγχρονη εκπαίδευση: «*προάγει ένα είδος τεχνοκρατικού πολιτισμού, πού νεκρώνει τόν άνθρωπο*»³². Η περίοδος τής πανδημικής κρίσης (2019-2021) δημιούργησε πολλούς προβληματισμούς γύρω από τίν έξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία, τίν υποβάθμιση τού ρόλου τού διδάσκοντος-καθηγητή, τή σημαντικότητα τού βιωματικού χαρακτήρα τής κ.ά.³³. Προέκυψαν όμως μέ μεγαλύτερη ένταση καί ζητήματα γύρω από τίν κανονικοποίηση μιάς εξίσου τυποποιημένης μορφής διδασκαλίας σέ όλες τς βαθμίδες τής εκπαίδευσης, ή όποία ίσως νά υπονομεύει τόν αυθορμητισμό, τή διάθεση γιά παρέμβαση, τίν εμπνευσμένη διδασκαλία κ.ά. στήν προοπτική τής καθολικής εμπορευματοποίησης.

Έπιστρέφοντας στό ζήτημα τής Θρησκείας, τής σημασίας καί τού ρόλου τού θρησκευτικού πολιτισμού: ή Θρησκεία δημοσιοποιείται στόν πραγματικό δημόσιο χώρο, μέ εξίσου πραγματικές επιδράσεις στήν πραγματική κοινωνία, τς ανθρώπινες σχέσεις, τς κοινωνικές διαντιδράσεις καί αλληλεπιδράσεις. Μέ τή συστηματική ή καί συστημική προώθηση ή καί επιβολή τού σύγχρονου τεχνοπολιτισμού, οδηγούμαστε από τόν πολιτισμό τών αισθήσεων, τού πραγματικού θρησκευτικού-κοινωνικού βιώματος, στόν «μεταπολιτισμό» τών ψευδαισθήσεων³⁴, τού έγκλωβισμού στόν πολιτισμό τού φόβου καί τής ντροπής τής μετανεωτερικής «πολιτικής όρθότητας», πού υπονομεύει τά Άνθρώπινα Δικαιώματα, τίν πολιτιστική διαφορετικότητα καί τίν ίδια τή Δημοκρατία³⁵. Κινδυνεύουμε δηλαδή, νά ζήσουμε έναν ιδιότυπο αναχρονισμό: όπως ό Μόργκαν έντοπίζει τή μετάβαση από τίν άγριότητα καί τίν βαρβαρότητα στόν πολιτισμό, μέσα από τό άλφάβητο καί τή γραφή³⁶, έτσι μέσα καί από τίν κατ' ανά-

³¹ Β. Γιούλτσι, *Κοινωνιολογία τής Θρησκείας*, έκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 60.

³² Βλ. Β. Jentic, R. Stosic, «Η έπάνοδος τού μαθήματος τών θρησκευτικών στήν σεργβική εκπαίδευση», *Θεολογία* 3 (2014), σ. 226.

³³ Ν. Δεναξά, *Η κοινωνία τής διακινδύνευσης κατά τόν U. Beck καί ό ρόλος τής Θρησκείας*, ό.π., σ. 52.

³⁴ Γιά τόν «μεταπολιτισμό», βλ. περισσότερα, Ρ. Baofu, *Beyond civilization to post - civilization*, Peter Lang, Lausanne 2006. Βλ. επίσης, Κ. Boulding, «The death of the city: a frightened look at post - civilization», *Ekistics* 13, 75 (1962).

³⁵ Βλ. Ι. Shestakova – S. Polanski, «Digital civilization and problems of cultural diversity», *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 273 (2018), σ. 412.

³⁶ Βλ. Δ. Τσαούσι, *Η κοινωνία τού ανθρώπου*, έκδ. Gutenberg, Άθήνα 2006, σ. 89-90. L. Morgan, *Η Αρχαία κοινωνία*, έκδ. Άναγνωστίδη, χ.χ.

θεση έργαλειοποίηση της ΑΙ σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, οδηγούμαστε στην αδράνεια μιας νωχελικής και όκηνηρης δυστοσίας.

Έπίμετρο - Συμπεράσματα

Σχετικά πρόσφατα (6/5/2024), ό γνωστός Άμερικανός μεγαλοεπενδυτής W. Buffet, σε ειδική συνέλευση με συνεπενδυτές του, συνέκρινε τίν ΑΙ με τά πυρηνικά, έπισημαίνοντας τούς κινδύνους πού θά έπιφύλασσε μιά ανεξέλεγκτη προοπτική ανάπτυξης τής ΑΙ³⁷. Παρόμοιους προβληματισμούς έχουν έκφράσει 119 κορυφαία διευθυντικά στελέχη (CEOs) μεγάλων πολυεθνικών εταιρειών (Walmart, Coca Cola, Xerox κ.ά.)³⁸, κάνοντας λόγο άκόμη και για κίνδυνο άφανισμού τού ανθρώπινου γένους. Τά παραπάνω άναδεικνύονται και μέσα άπό σχετική έρευνα τού Καθηγητή τού Πανεπιστημίου τού Yale Jeffrey Sonnenfeld, ό όποιος θά τονίσει σχετικά με τά εύρήματα, πώς ή ΑΙ είναι άρκετά «σκοτεινή» και επικίνδυνη ύποθεση³⁹. Κατά συνέπεια, ή επιπολαιότητα στό πεδίο τής παρατήρησης δέν θά οδηγήσει άπλά σε λανθασμένα συμπεράσματα εκθέτονας όσους έπιδιώκουν νά τοποθετηθοϋν βιαστικά για τό θέμα στόν δημόσιο, κοινωνικό και άκαδημαϊκό διάλογο. Ίσως οδηγήσει σε όλέθριες έπιλογές, πού οί ίδιοι οί κατ' έξοχίν ειδικοί έκτιμούν ότι είναι έξαιρετικά πιθανό νά συμβοϋν.

³⁷ «Warren Buffett compares AI to nuclear weapons in stark warning», *cnn.com* (ήμ/νία άνάκτησης 17/5/2024).

³⁸ Ο.π.

³⁹ Βλ. «We put aside the hype and asked CEOs what they are actually planning for AI», *Yale Insights*, *insights.som.yale.edu* (ήμ/νία άνάκτησης 17/5/2024).